
Geestelijke verzorging

Over de veelvormigheid en de fluiditeit van het geestelijke

Geestelijke verzorging is een breed begrip. De auteurs van dit artikel zoeken in deze veelvormigheid naar een onderliggende ordening. Dit is van belang zowel voor het interne discours als voor de externe profilering van het vakgebied.

Jan Hein Mooren en Martin Walton

ACHTER DE OGENSCHIJNLIJK EENVOUDIGE woorden ‘geestelijke verzorging’ gaat een uiterst diverse praktijk schuil van begeleiding van mensen die hun leven vorm geven vanuit hun opvattingen over het bestaan. Het beroep wordt uitgeoefend in zeer verschillende werkvelden en instellingen en vanuit uiteenlopende (religieuze en seculiere) levensbeschouwelijke referentiekaders, tradities en oriëntaties. Behalve door theologie, humanistiek en filosofie, wordt de geestelijke verzorging gevoed door een waaier van opvattingen en inzichten uit de sociale wetenschappen. En het kent in de omgang met cliënten een voor hulpverleners ongekend breed handelingspectrum: van individueel gesprek tot groepswork; van informele presentie tot erediensten en rituelen; van waken bij een stervende tot deelname aan ethisch bespraak; van gesprekken met nabestaanden tot het opvangen van verzorgenden; enzovoort.

Geestelijke verzorging is, kortom, een veelvormig beroep, dat zich niet in enkelvoudige beschrijvingen laat vangen. Dit laatste is ook niet wenselijk. De veelvormigheid van het beroep getuigt van een

fundamentele veelvormigheid van ‘het geestelijke’ en, nog een laag dieper, van de verbazingwekkende plasticiteit van de menselijke geest. Bovendien doet erkenning van die veelvormigheid recht aan de onmiskenbare fluiditeit van hedendaagse positiebepalingen rondom zingeving en levensbeschouwing. En de terminologische rijkdom die samengaat met de veelvormigheid biedt heuristische entrees tot de rijkdom van de veelvormige en complexe menselijke activiteit die dikwijls als ‘geestelijke activiteit’ of als zingeving wordt aangeduid. Maar het beroep is ons inziens wel gebaat bij enige ordening in karakterisering van het werk, zowel ten behoeve van de externe profilering als met het oog op het interne discours van de beroepsgroep. Dit artikel behelst een voorstel daartoe.

Kern van dit artikel is de bespreking van vier niveaus waarop geestelijke verzorging gekarakteriseerd kan worden. Het eerste niveau heeft betrekking op het *perspectief van het geestelijke* van waaruit vragen en ervaringen van cliënten benaderd worden. Op het tweede niveau wordt de aard van geestelijke verzorging beschreven aan

de hand van de inhoudelijke vragen en thema's die het beroep kenmerken. Hier wordt ook wel gesproken over *het domein van geestelijke verzorging*. Het derde niveau betreft de beschrijving van geestelijke verzorging aan de hand van *kenmerkende zingevende of levensbeschouwelijke activiteiten*. Op het vierde niveau wordt geestelijke verzorging gekarakteriseerd door een eigensoortige centrale competentie, waarmee het beroep zich onderscheidt van andere hulpverlenende beroepen: *levensbeschouwelijke competentie*. Voorafgaand aan de weergave van deze vier niveaus schetsen we in enkele paragrafen de huidige stand van zaken.

Homo quaerens

Of het nu is uit nieuwsgierigheid, eerbied, ontzag, angst, of verwondering, altijd hebben mensen zich vragen gesteld over de oorsprong en het wezen der dingen en waar de mensheid vandaan komt en naar toe gaat. Wat er is voorbij de sterren en waar liggen de grenzen van het heelal? Wat is onze verbinding met de natuur om ons heen? Wat is leven en hoe is het ontstaan? Wat is tijd? Wat is goed, wat kwaad? Grote vragen houden ons bezig. Ze worden afgewisseld met meer persoonlijke, maar zeker zo belangrijke kwesties. We staan voor de opgave ons leven zinvol te leven en te ontdekken wat goed leven is. We moeten uitzoeken wat we met het bovennatuurlijke hebben en wat God voor ons persoonlijk betekent. We zoeken naar de wijze waarop mensen met elkaar zouden kunnen samenleven en welke morele stellingnamen voor ons betekenis hebben. Vragen over lot, (zelf-)bestemming, reïncarnatie, autonomie en saamhorigheid dienen zich aan. We zijn genoodzaakt ons te verhouden tot bestaansbreuken zoals ziekte, ernstige tegenslag, oorlogen, natuurrampen of verlies. En hoe geven we ons eigen bestaan vorm in het besef van onze onontkoombare sterfelijkheid? De mens is al met al te kenschetsen als een *homo quaerens*: het vragen naar de zin van het bestaan is kenmerkend voor de mens. Het zoeken naar zin maakt deel uit van onze antropologische grondstructuur, is dus een constituerend aspect van het mens-zijn. En onze religie of levensbeschouwing – of zo men wil: onze levensvisie – doordringt alle lagen van de ervaring, alle levensgebieden waarop we ons bewegen en alle activiteiten die we ontwikkelen bij de vormgeving van ons leven.

Diversiteit in wijzen van oriëntatie

Het zoeken naar zin mag dan deel uitmaken van onze antropologische grondstructuur, maar dat wil niet zeggen dat we ons op eenduidige wijze oriënteren op het bestaan. Daarvan getuigt de veelheid aan religies en levensbeschouwingen. En binnen tradities leggen mensen verschillende accenten als het gaat om de essentie van 'gelovig-zijn' (zie bijvoorbeeld James 1963; Fowler 1981; Batson & Ventis 1982; Tillich 1958). 'Gelovig-zijn' wordt hier dan ook gebruikt in een zeer brede betekenis en heeft ook betrekking op het commitment vanuit een seculiere levensbeschouwelijke oriëntatie met wat iemand ten diepste voor waar en waardevol houdt (Fowler 1981, 4-5; Mooren 2011, 92). De diversiteit in oriëntaties weerspiegelt de verscheidenheid in culturele settingen en sociale verbanden waarbinnen visies en overtuigingen worden overgedragen.

Op individueel niveau spelen psychologische aspecten mee bij de wijze waarop we ons tot bestaan, wereld en kosmos gaan verhouden: iemand kan een sterker accent leggen op ervaren dan op rationeel denken of omgekeerd. Sommigen staan liever niet te lang stil bij de vragen op zichzelf, maar geven hun leven vorm in hun handelen. Tussenposities en mengvormen zijn natuurlijk mogelijk. Een belangrijke rol is bovendien weggelegd voor onze emoties. Angst voor de dood, verlangen naar verlossing, hoop op een betere wereld, liefde voor mens en natuur, woede over onrecht en tegenslag, en mededogen met hen die falen of minder bedeed zijn, al deze emoties staan in het hart van religieuze en spirituele ervaringen. Tussen emoties en bestaansoriëntatie bestaat een circulair verband: emoties geven richting aan onze bestaansoriëntatie, maar de wijze van oriënteren is op haar beurt van invloed op onze emotionele reacties.

Heersende opvattingen over geestelijke verzorging

1. Uit het werkveld: een momentopname

De diversiteit in oriëntaties zien we terug in de opvattingen over geestelijke verzorging. Een voorbeeld. Een twintigtal geestelijk verzorgers bespreekt met elkaar een signaleringsinstrument voor psychosociale problemen bij kankerpatiënten. Patiënten kunnen aankruisen op welke gebie-

den zij problemen ondervinden. De lijst van lichamelijke problemen bevat vijfentwintig items en onder emotionele problemen staan er tien. Voor 'religieuze/spirituele problemen' volstaan twee items, één minder dan bij 'Gezins- en sociale problemen'. De items zijn: 'zin van het leven/levensbeschouwing' en 'vertrouwen in God/geloof'.

Grote vragen houden ons bezig

Het gesprek gaat een tijdje later over de woorden die moeten worden gebruikt om problemen (maar ook vragen en bronnen!) met betrekking tot zingeving en levensbeschouwing aan te duiden. Het woord 'zingeving', dat ook in de beroepsstandaard van de VGVZ centraal staat en veelal in de zorg gebruikt wordt, biedt zich aan. Zo ook het woord 'spiritualiteit', dat in de definitie van palliatieve zorg van de Wereldgezondheidsorganisatie een rol speelt, en dat voor sommigen een sterkere verbinding met belevingsniveaus uitdrukt. 'Existentiële vragen' wordt ook voorgesteld, minder modieus misschien en minder religieus. Maar is 'levensbeschouwing' als kopje niet een betere aanduiding met het oog op het domein dat in het geding is? Maar hoe werken zulke woorden op een signaleringslijst? Zijn ze voor patiënten herkenbaar? 'Levensvragen' klinkt gewoner, toegankelijker. 'Bestaansvragen' klinkt meer als gewoon Nederlands dan existentie maar het verschil is niet voor iedereen duidelijk. Het kost, met andere woorden, de deelnemers geen moeite om een hele rijkdom aan terminologie op tafel te leggen. Maar telkens verschijnt er wel een andere connotatie in beeld en dekt een term niet de hele lading.

2. In de literatuur

De discussie keert terug in de literatuur over geestelijke verzorging. De literatuur die hier wordt besproken is zo gekozen dat een breed spectrum van posities in beeld komt.

Een van de beide schrijvers van dit artikel, Mooren, formuleert de focus van geestelijke verzorging als het begeleiden van mensen met levensvragen en -problemen vanuit levensbeschouwelijke kaders met het oog op ondersteuning van

het geestelijk functioneren (Mooren 2008, 65). Het geestelijk functioneren verstaat hij als een werkzaamheid of activiteit gericht op de relatie tussen persoonlijke betekenisgeving en algemeen universele noties (idem, 64). Belangrijk voor het verstaan van deze omschrijving is het onderscheid met het psychische, dat een meer functioneel vermogen aanduidt. In de loop der jaren ziet men hoe Mooren in uiteenlopende publicaties en lezingen verschillende begrippen en begrippencomplexen beproeft op hun geschiktheid om het domein van geestelijke verzorging aan te duiden: existentiële communicatie (Mooren 2010a, 169 e.v.); bestaansoriëntatie (Mooren 2011); existentiële thema's; zingeving; bestaansvragen en levensbeschouwing (Mooren 2009), enz. Ook verschillende bronnen van zin worden door Mooren onderscheiden: zingevingskaders, handelen, ervaring, gemeenschap (Mooren 2010b, 198-208).

Bouwer relateert het domein van geestelijke zorgverlening aan 'die dimensie van het menselijke bewustzijn die we 'geest' noemen' (Bouwer 1998, 16). Als formeel object – dus niet als domein – van geestelijke zorgverlening noemt Bouwer zingeving, gekwalificeerd als 'ultieme zingeving' met het oog op geestelijk welbevinden. Aanverwante termen zijn: levensvragen, levensoriëntatie, levensbeschouwing, religiositeit en transcendentie.

Meerten ter Borg gebruikt in *Waarom geestelijke verzorging?* (2000) de term 'zingeving' als focus van geestelijke verzorging. Een definitie geeft hij niet, maar hij noemt zingeving een *sociale, multi-dimensionale, praktische en emotionele* activiteit, waarvan *transcendentie* en *religie* mogelijke versterkingen zijn (21-22). Daarbij spreekt hij over *uiteindelijk* zingeving (15). En passant noemt Ter Borg ook 'het bestaan als zodanig', 'existentiële motieven' en 'ontologische geborgenheid', zonder expliciet op het domein van geestelijke verzorging te reflecteren.

Veltkamp gaat in eerste instantie ook van de term zingeving uit maar als procesmatige taak of activiteit binnen het brede domein van het geestelijke (Veltkamp 2006, 152) Het geestelijke verstaat Veltkamp als de dimensie van het geheel, het integrale dat deelsegmenten van de zorg transcendeert (idem, 153).

Smeets opteert in *Spiritual Care in a Hospital Setting* (2006) inzake het spreken over de 'substance of spiritual care' voor de term *worldview*, ofwel 'levensbeschouwing' (2006, 97; 2007, 96). 'Levensbeschouwing' biedt volgens Smeets een hoog niveau van abstractie, meer seculier en breder dan 'religie' of 'geloof'. Levensbeschouwelijke communicatie wordt door Smeets als het directe doel van geestelijke verzorging gezien; de bijdrage tot gezondheid, in het bijzonder geestelijk welzijn (2007), als het ultieme doel (2006, 101 e.v.).

Zock (*Niet van deze wereld*, 2007) sluit aan bij de focus op zingeving, maar stelt dat 'de nadruk ... minder (is) komen te liggen op de *inhoud* van religieuze en levensbeschouwelijke tradities en meer op zingeving als een *algemeen/menselijke functie*: als een psychologisch proces' (idem, 15). Zingeving verstaat Zock in termen van een existentiële dimensie, maar ook zij kent een rijkdom aan termen: bestaansvragen, religieuze dimensie, transcendentie, aandacht voor waarden en levensrichting, spiritualiteit, enz. De afbakening die Bouwer ten aanzien van de domeinen van psychologie en geestelijke verzorging trekt vindt zij onhoudbaar en onwenselijk (vgl. Hijweege 2010, 142-145, die specifiek op Mooren ingaat en tot een soortgelijke conclusie komt).

Leget schrijft niet over het domein van geestelijke verzorging maar ontvouwt, in *Van levenskunst tot stervenskunst* (2008), de relevantie van aandacht voor spiritualiteit in palliatieve zorg. Daar in wordt duidelijk hoe spiritualiteit verbinding houdt – in zeer brede zin – met de zoektocht naar zin en doel in het leven. In de 'Richtlijn Spirituele Zorg' (2010), waaraan Leget meegewerkt heeft, wordt onder spiritualiteit verstaan 'het levensbeschouwelijk functioneren van de mens, waartoe ook de vragen van zinervaring en zingeving gerekend worden' (p. 4). Het gaat bij spiritualiteit om alle mogelijke – van godsdienstige tot alledaagse – bronnen van inspiratie. Voor sommige mensen ligt het accent hierbij op het gevoelsleven (bijv. bidden, genieten van de natuur, literatuur, muziek, kunst) of activiteiten (mediteren, rituelen voltrekken of zich inzetten voor een goede zaak), anderen beleven het meer intellectueel (contemplatie, studie). Spiritualiteit heeft invloed op het hele bestaan, is dynamisch, en heeft meer te ma-

ken met de bron van een levenshouding dan met een af te bakenen levensgebied. Opvallend is hoe zingeving als deel van spiritualiteit wordt verstaan en hoe spiritualiteit tegelijk op verschillende niveaus functioneert als aanduiding van ervaring, activiteit, cognitie, bron en/of traditie, als alledaagse en/of transcendente dimensie (vgl. Walton 2012).

In 2010 heeft de VGVZ in haar beroepsstandaard de definitie van geestelijk verzorger aangepast. Waar de focus tot dan toe op zingeving lag, werden in de nieuwe formulering zingeving en spiritualiteit naast elkaar gesteld. 'Zingeving' wordt uitgelegd als een proces van betekenisgeving aan het leven. De term 'spiritualiteit' verwijst naar processen van innerlijke omvorming en wordt in verband gebracht met bezieling, transcendentie, verbondenheid en verdieping. Ook hier wordt verwezen naar alle mogelijke – godsdienstige en andere levensbeschouwelijke – bronnen van inspiratie.

Walton heeft erop gewezen hoe veel definities van zingeving en spiritualiteit 'betekenisgeving' centraal stellen, bijvoorbeeld de toelichting op zingeving in de beroepsstandaard van de VGVZ (Walton, 2009, 30). Mooren gebruikt de term 'betekenisgeving' (Mooren 2008, 64). Het spreken van een proces van betekenisontlening en -verlening sluit nauw aan bij de hermeneutische competentie die in geestelijke verzorging centraal staat (Walton 2006, 38).

Deze beperkte rondgang langs aanduidingen van het werkveld van geestelijke verzorging toont een grote verscheidenheid maar ook verwevenheid van de terminologie.

Meervoudige bepaling van geestelijke verzorging

Geestelijk verzorgers hebben in toenemende mate met deze diversiteit te maken. In een nog niet zo heel ver verleden was het mogelijk geestelijke verzorging tamelijk eenvoudig te definiëren met verwijzingen naar de levensbeschouwelijke traditie van cliënt en begeleider. Dat volstaat niet langer. De verscheidenheid in oriëntaties heeft de geestelijk verzorger met een veelvormige praktijk geconfronteerd. Onder meer de verschuiving in de jaren

'60 en '70 van gerichtheid op geloofswaarheden naar aandacht voor de persoon die middels zijn geloof betekenis geeft aan gebeurtenissen en ervaringen in zijn leven (Mooren 2008, 45-48) vormde de aanzet tot een veelvormige beroepspraktijk. Inhoudelijk, methodisch en relationeel veranderde er veel.

Dat proces is nog steeds gaande. Behalve dat geestelijke verzorging veelvormig is, bevindt ze zich namelijk ook in een fluïde toestand. Dat komt door de uitermate fluïde omgeving waarin ze verkeert. Wat bedoelen we daarmee? Er vinden in de samenleving veel veranderingen tegelijk plaats. Geestelijke verzorging ondergaat de invloed van

deze veranderingsprocessen, die van uiteenlopende aard zijn. De traditionele levensbeschouwelijke instituties veranderen van karakter, nemen in omvang af en krijgen gezelschap van nieuwe verbanden. De processen van secularisatie en van het nieuwe zoeken naar zingeving zijn nog niet helder te duiden door de gelijktijdigheid van afnemende kerkelijkheid en de opkomst van nieuwe vormen van aandacht voor zingeving, zoals levenskunst en nieuwe vormen van religiositeit en spiritualiteit. Het vak staat verder onder druk van een steeds complexer wordende werkomgeving, waardoor toenemende eisen worden gesteld aan de professionaliteit. Alles stroomt op het ogenblik. Als gevolg hiervan is ook geestelijke verzorging doorlopend in beweging. De vraag dient zich dan wel aan welke de wezenlijke elementen van het beroep zijn die de veelheid van verschillende taken met elkaar verbinden. Wat is bijvoorbeeld het gemeenschappelijke in waken bij een stervende, iemand de biecht afnemen, het coachen van zorgmedewerkers en deelname aan een ethische commissie?

In de verscheidenheid van oriëntaties van mensen zijn natuurlijk nog steeds wel patronen te ontdekken. Een aantal van die patronen waren al lang geleden uitgegroeid tot herkenbare en in de cultuur verankerde tradities, die institutioneel gestalte kregen als levensbeschouwelijke genootschappen. En die tradities hebben nog steeds waarde. Maar een karakterisering van geestelijke verzorging die uitsluitend stoelt op deze tradities is niet langer zonder meer toereikend. Gegeven de diversiteit van de mens als *homo quaerens* achten wij daarom voor geestelijke verzorging een meer-voudige bepaling noodzakelijk: wat is haar perspectief? Wat is haar domein? En wat is haar beroepseigen competentie?

Het eerste niveau: het perspectief

Zoals gezegd denken wij dat het nuttig is enige ordening in die verscheidenheid aan te brengen. Daartoe onderscheiden we het *perspectief van het geestelijke* (deze paragraaf) en het *domein van geestelijke verzorging* (volgende paragraaf).

Op het meest basale niveau gaat het in geestelijke verzorging om de *werkzaamheid en het vermogen van de menselijke geest*. De menselijke geest is receptief,

scheppend, plastisch en veelvormig. Zij representeert de mens als een geheel (Bouwer 1998) en daarmee diens integratieve vermogen, waaronder het vermogen van de mens om betekenis aan het leven te ontlenen en te verlenen. Meer specifiek gaat het in geestelijke verzorging om het bevorderen van of bijstaan in activiteiten die onder de noemer 'zingeving' en/of 'levensbeschouwing' samen te vatten zijn. Zingeving duidt het meer actieve en vaak informele aspect van het proces aan waarmee mensen hun leven ordenen en betekenis geven; levensbeschouwing het meer reflectieve en formele aspect daarvan, vaak vormgegeven in religieuze en humanistische tradities.

Tussen emoties en bestaansoriëntatie bestaat een circulair verband

Auteurs over zingeving leggen soms vooral de nadruk op deelprocessen. Zo wijst Van der Lans op de processen van het *kennen* en van het *evalueren* als centrale activiteiten die tot de ervaring van zin leiden (Van der Lans 1992, 12). En Kruithof geeft verschillende formuleringen voor het omvatten van het proces van zingeving. Bij een ervan noemt hij de deelprocessen *structureren* (creëren van samenhang), *situëren* (plaatsen van persoonlijke betekenissen in reeds bestaande zingevingssystemen) en *oriënteren* (bepalen van je plaats en van de richting die je je leven wilt geven) (Kruithof 1968, 505 e.v.). Sommigen geven de voorkeur aan 'spiritualiteit' als verzamelnaam voor het geheel van deze processen.

Nog een andere invalshoek die hier relevant is komt van de theoloog Fowler, die *faith* ziet als een *werkwoord*, en die 'geloven' opvat als een actieve wijze van zijn en van zich committeren en van vorm geven aan onze levenservaringen (Fowler 1981, 18). Zijn visie is interessant, omdat een van zijn veronderstellingen is dat we daarbij een 'ultieme omgeving' creëren. Daarmee legt hij een verbinding tussen het niveau van het perspectief en het volgende niveau, dat van het domein. Met de introductie van het concept 'ultieme omgeving' wil hij zeggen dat de mens in de act van het

geloven 'omvattende en samenvattende (...) mentale representaties (...) van de uiteindelijke condities van onze existentie als geheel' vormt (Fowler 1981, 28 en 30). Een deel van die beelden is overigens niet gearticuleerd, niet bereflecteerd of onderzocht en functioneert zonder dat we ons ervan bewust zijn. En niet alle beelden zijn religieus van aard, al komt de erkenning (van de positieve waarde) van seculiere oriëntaties er niet zelden enigszins bekaaid af (Mooren 2011, 67-68).

Kenmerkend voor geestelijke verzorging is haar gerichtheid op het bevorderen van het persoonlijke zoeken naar de betekenis van gebeurtenissen, lotgevallen en verschijnselen. Of deze activiteit meer individueel of meer gemeenschappelijk, meer ontvangend of meer construerend, meer beweeglijk of meer rigide, meer conserverend of meer transformerend wordt beoefend is pas in tweede instantie van belang, al kan de ene pool nooit zonder de andere fungeren. Het gaat om relatieve onderscheidingen binnen de brede waaier van geestelijke activiteiten waarmee mensen zich oriënteren op hun bestaan, inspiratiebronnen aanboren en veerkracht ontwikkelen als tegenspoed op hun weg komt. Samenvattend: het *perspectief van geestelijke verzorging* betreft de betekenisontlenende en -verlenende activiteiten van de menselijke geest met het oog op oriëntatie in het bestaan, werkzaamheden die veelal met de woorden zingeving en levensbeschouwing worden aangeduid.

Het tweede niveau: het domein

Gegeven deze werkzaamheid van de geest gaat het in geestelijke verzorging om oriëntatie op het bestaan, waarbij fundamentele levensvragen aan de orde zijn en de mens gericht is op overstijgende betekenisgeving, tot uiting komend in (min of meer omvattende) levensvisies. Hiermee komen we bij het tweede niveau van bepaling van de aard van geestelijke verzorging: de inhoud van het vak. Waarover gaat het in gesprekken en groepswork?

Het is hier al direct bij het begin van belang te constateren, dat de cliënten van geestelijke verzorging met heel gewone vragen, verhalen en problemen komen. Wij veronderstellen ook niet dat het religieus of levensbeschouwelijk besef door-

lopend vooraan in ieders aandacht staat. Cliënten hebben het over hun dagelijkse beslommeringen en sociale contacten, over hun wensen en hun zorgen en over hun dromen en teleurstellingen. Meestal zijn de vragen die ze hebben niet van tevoren vanuit een levensbeschouwelijk perspectief doordacht. Hun thema's en verhalen zijn ook niet pasklaar op geestelijke verzorging toegesneden. Desondanks blijft de inhoud van die visies – geïndividualiseerd dan wel aansluitend bij bekende en erkende tradities – van belang. Daarin komt iemands positionering tot uiting. Stukje bij beetje komt, zeker voor een geoefend oor, onontkoombaar naar voren welke waarden schuil gaan achter de emotionele reacties (of het ontbreken daarvan) van cliënten, welke strevingen voor hen van belang zijn en welke opvattingen over wereld en bovenwereld bij hen leven. De geestelijk verzorger is geoefend in het oppikken van elementen van de visie van waaruit iemand leeft of waardoor iemand zich gedragen voelt. Door zijn vragen en reacties wordt zo'n visie geïntegreerd en wordt een betekeniswereld present gesteld die troostend is, inspiratie biedt, het onbekende herkenbaar maakt, uitzicht biedt of in staat stelt ervaringen te ordenen of het eigen leven te evalueren en (al dan niet in het directe licht van eindigheid) af te ronden wat 'closure' behoeft.

Geestelijke verzorging bevindt zich in een fluïde toestand

In essentie gaat het hier om de inhoud van het werk: de aard van de vragen of thema's die aan de orde zijn en de levensvisies waarbij mensen hun antwoorden en inspiratie vinden. Deze vormen tezamen het domein van geestelijke verzorging. Andere aanduidingen zijn: bestaansvragen, existentiële problemen. De geestelijk verzorger heeft evenwel bij het bespreken van deze concrete zaken steeds de fundamentele (of zo men wil: overstijgende) dimensie van aannames, inzichten en waarden inzake bestaan, mens en wereld in gedachten, ook als die dimensie op zich niet expliciet wordt benoemd. En waar ze wel expliciet aan de orde komt, gebeurt dat bij voorkeur niet in ter-

men van abstracte beginselen, maar is de relevantie van de levensvisie voor concrete levenspraktijken in het geding.

Binnen het domein van de bestaansoriëntaties zijn verschillende dimensies te onderscheiden. Bij geestelijke verzorging worden existentiële kwesties en spirituele aspecten vaker genoemd. De existentiële dimensie verwijst naar de confrontatie met het bestaan als zodanig, het geworpen zijn in het leven, gekleurd door (contingente) ervaringen van verschrikking en verrukking. De spirituele dimensie verwijst naar (mogelijk) overstijgende betekenis en transcendentie ervaring. Naast deze twee termen denken wij ook aan (twee) andere fundamentele, betekenisgeladen dimensies van menselijk leven, namelijk de morele en de esthetische. De morele dimensie verwijst naar het veld van waarden en normen die leidend zijn in het bestaan. De esthetische dimensie verwijst naar de vormende en voedende betekenis van ervaringen met schoonheid (en lelijkheid) in zowel cultuur als natuur. Het zijn vier dimensies die niet tot elkaar reduceerbaar zijn. Het zijn tegelijk aanduidingen die wellicht het gemakkelijkst duidelijk maken waar geestelijke verzorging zich op richt, op de existentiële, spirituele, morele en esthetische dimensies van zingeving en levensbeschouwing.

Het derde niveau: Kenmerken van zingevende en levensbeschouwende activiteiten

Met het aanduiden van het perspectief en het domein als niveaus waarop geestelijke verzorging gekarakteriseerd dient te worden willen wij allerm minst suggereren dat de vele verschillen teniet gedaan zouden zijn of dat we dit wenselijk zouden vinden. Onze eerste zorg is niet de beroepsdefinitie of de communicatie over het domein van geestelijke verzorging, maar het ontdekken of structureren van een soort logica in de rijkdom van terminologie.

Wij vinden het wel van belang dat er een zekere eenheid in opvatting over de aard van geestelijke verzorging is. Die eenheid kan slechts op een tamelijk abstract niveau worden bereikt en dient de verscheidenheid recht te doen. De verschillen wijzen op een complexe rijkdom. Die toont zich op

het derde niveau van kenmerken van zingevende en levensbeschouwende activiteiten. De uitdaging is wel deze rijkdom te ordenen, ten behoeve van de discussie over de aard van het werk en de positie die men daarover inneemt. Die ordening dient interne doelen en een extern doel. Interne doelen zijn dat de beroepsgroep zich meer divers dan verdeeld weet omtrent haar taken en methodieken en dat de individuele geestelijk verzorger zijn eigen levensbeschouwelijke positie kan verduidelijken. Het externe doel is dat de beroepsgroep zich in het maatschappelijke veld duidelijker kan profileren ten opzichte van andere beroepen.

Om het veld van geestelijke verzorging verder in te kleuren is het nuttig een aantal kenmerken van deze zingevende activiteiten te noemen. We streven hierbij niet naar volledigheid, maar willen exemplarisch een en ander aanduiden.

Ze zijn naar de aard van de activiteit: creatief, reflexief, intersubjectief, integrerend en transcenderend;

kunnen verschillende *vormen* aannemen: narratief, mythisch, poëtisch-metaforisch, symbolisch, filosofisch of theologisch;

en bestrijken een breed *handelingsspectrum*: ritueel, verhalen, meditatie, reflectie, dans, dialoog, viering,

waarin een aantal *functies* (of *taken*) vorm krijgen: ondervinding, verwondering, verbijstering, verwachting, verbeelding, waardering, verantwoordelijkheid.

Daarin zijn ook onderscheiden aspecten van menselijke *existentie* betrokken: lichamelijke, psychische en sociale,

en van menselijke *ervaring*, c.q. *vermogen*: cognitief, emotioneel, gedragsmatig en fysiek/zintuiglijk. NB: De Beroepsstandaard van de VGVZ noemt nog een symbolisch niveau. 'Symbolisch' is ons inziens een andersoortige categorie. Het symbolische rekenen wij tot de *vormen* die zinverlenende activiteiten kunnen aannemen.

Met dergelijke onderscheidingen worden geen nieuwe termen aan de discussie toegevoegd, noch een definitieve samenvatting gezocht van wat geestelijke verzorging is. *Ze* zijn bedoeld als als bijdrage om een geordend en/of hygiënisch spreken over geestelijke verzorging mogelijk te maken. De

fluiditeit blijft. Noch het geestelijke klimaat waarin wij leven, noch de mens zelf is eenvoudig of fixeerbaar.

Het vierde niveau: levensbeschouwelijke competentie

Te midden van de verscheidenheid van vormen die het werk aanneemt is er tamelijk recent één grootste gemene deler geformuleerd, een punt van gemeenschappelijkheid dat het beroep in al zijn verscheidenheid toch bindend kenmerkt, en dat geestelijke verzorging formeel van andere begeleidende beroepen onderscheidt. In het rapport van de Commissie Ambtelijke Binding van de VG-VZ, dat in 2010 het licht zag, wordt het begrip 'levensbeschouwelijke competentie' ingevoerd: 'het vermogen om het verhaal van de cliënt in zijn religieuze of levensbeschouwelijke implicaties te kunnen verstaan en het vermogen om deze doorleefd in verband te brengen met diens eigen levensoriëntatie' (Mooren en Smeenk 2010, 78). Deze competentie wordt door de commissie gezien als de kerncompetentie van het beroep.

Dit wil niet zeggen dat in geestelijke verzorging doorlopend een expliciet levensbeschouwelijk gesprek gevoerd wordt. De wijze waarop mensen zin geven aan hun bestaan of er zin aan beleven manifesteert zich op de meeste momenten in alledaagse handelingen en belevingen. En de geestelijk verzorger gaat daar deels gewoon in mee. Maar hoe 'gewoon' het handelen van de geestelijk verzorger bij tijd en wijle ook is, of hoezeer hij ook leentjebuurt speelt bij bijvoorbeeld de psychotherapie, vorm en inhoud van zijn bijdrage of zijn optreden worden in de kern steeds bepaald door het aanwenden van deze competentie. Het is een vermogen dat afhankelijk is van de mate waarin de geestelijk verzorger het perspectief van zingeving recht kan doen in zijn begeleidingen en van de mate waarin hij de cliënt kan helpen te komen tot een zelfverstaan in termen van diens levensvisie. Deze competentie houdt meer in dan vanuit een bepaalde denominatie te spreken over levensbeschouwelijke zaken. In plaats van over levensbeschouwelijke dingen te spreken, zal de geestelijk verzorger vaker levensbeschouwelijk over de dingen spreken, ofwel existentieel, moreel, spiritueel of esthetisch spreken over het gewone.

De levensbeschouwelijke competentie vereist uiteraard voldoende kennis en kunde inzake de wijze waarop mensen zich op het bestaan oriënteren. Ze houdt bovendien het vermogen in enige afstand te bewaren. Daardoor is de geestelijk verzorger in staat tegelijkertijd de levensbeschouwelijke eigenheid en vrijheid van een cliënt te respecteren en te reflecteren op de eigen levensbeschouwing en het eigen functioneren. En hierdoor wordt het vervolgens mogelijk voor de begeleider zijn eigen levensbeschouwelijkheid behoedzaam maar vruchtbaar beschikbaar te stellen voor de cliënt. Het vermogen om de verschillende niveaus van perspectief, domein en verschillende dimensies en kenmerken te onderkennen, en aan de hand daarvan te onderscheiden en te ordenen maakt tevens deel uit van de levensbeschouwelijke competentie in het bieden van geestelijke verzorging.

Jan Hein Mooren was tot aan zijn recente pensionering docent methodiek van geestelijke verzorging en docent psychologie van zingeving en levensbeschouwing. E-mail jhm Mooren@gmail.com.

Martin Walton is universitair docent geestelijke verzorging aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Groningen. E-mail mwalton@pthu.nl.

Literatuur

Batson, C.D., & W.L. Ventis (1982). *The Religious Experience. A Social-Psychological Perspective*. New York: Oxford University Press.

Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen (2011). Vereniging van geestelijk verzorgers in zorginstellingen. http://www.vgvz.nl/userfiles/files/Over_de_VGVZ/beroepsstandaard.pdf.

Bouwer, J. (1998). *Grondslagen van geestelijke zorgverlening als wetenschappelijke discipline*. Zeist: Christelijke Vereniging van Zorginstellingen.

Borg, M.B. ter (2000). *Waarom geestelijke verzorging? Zingeving en geestelijke verzorging in de moderne maatschappij*. Nijmegen: KSGV.

Fowler, J.W. (1981). *Stages of Faith. The psychology of human development and the quest for meaning*. San Francisco: Harper & Row.

Hijweege, N. (2010). 'Samenwerking tussen geestelijk verzorger en psycholoog in het licht van de transformatie van religie', *Psyche & Geloof*, 21/3, pp. 139-146.

James, W. (1963). *Varianten van religieuze beleving*. Zeist: Uitgeverij de Haan (vertaling van *The Varieties of Religious Experience*, 1902).

Leget, C. (2008). *Van levenskunst tot stervenskunst. Over spiritualiteit in de palliatieve zorg*. Tiel: Lannoo.

Mooren, J.H.M. (2008). *Geestelijke verzorging en psychotherapie*. Utrecht: De Graaff.

Mooren, J.H.M. (2009). 'De geestelijke verzorging en het verschil met geestelijke gezondheidszorg', in: *Verlag van de Conferentie De geestelijke verzorging in IJmond-Noord. Niet alleen een zaak van de kerken!* Heemskerk: Regionaal Diaconaal Centrum IJmond-Noord, pp. 3-7.

Mooren, J.H.M. (2010a). 'Heeft datgene wat je gedaan hebt, je leven verbeterd? Existentiële communicatie en moreel beraad', in: Mooren (red.), *De moed om te zien*. Utrecht: De Graaff, pp. 151-175.

Mooren, J.H.M. (2010b). 'Zinvol leven en de praktijk van het humanistisch raadswerk', in: H. Alma & A. Smaling (red.), *Waarvoor je leeft. Studies naar humanistische bronnen van zin*. Amsterdam: Humanistic University Press/SWP, pp. 199-208.

Mooren, J.H.M. (2011). *Verbeelding en Bestaansoriëntatie*. Utrecht: De Graaff.

Mooren, J.H.M., & W. Smeenk (2010). 'Commissie Ambtelijke Binding', in: *Ambtelijke Binding*, VGVZ-Cahiers 4, pp. 73-109.

'Richtlijn spirituele zorg' (2010). <http://www.agora.nl/Portals/31/richtlijnen/2010-augustus-richtlijn-spirituele-zorg-palliatieve-richtlijnen-palliatieve-zorg.pdf>.

Smeets, W. (2006). *Spiritual Care in a Hospital Setting. An Empirical-theological Exploration*. Leiden: Brill.

Smeets, W. (2007). 'Geestelijke verzorging: een dyadisch georiënteerde professie op het domein van de spirituele gezondheid', *Psyche en geloof* 18, pp. 96-113.

Tillich, P. (1958). *De dynamiek van het geloof*. Utrecht: Bijleveld.

Veltkamp, H. (2006). 'Domein, identiteit en passie van de geestelijk verzorger', in: J.J.A. Doolaard, *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*. Kampen: Kok.

Walton, M. (2006). 'Verhalenderwijs. Gedachten over het vak geestelijke verzorging als narratieve hermeneutiek', *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, nr. 40, pp. 34-40.

Walton, M. (2009). 'Dialogische kwaliteit. Identiteit van geestelijk verzorgers in zorginstellingen', *Handelingen*, jaargang 36 nr. 3, pp. 27-37.

Walton, M. (2012). 'Assessing the Construction of Spirituality. Conceptualizing Spirituality in Health Care Settings', *Journal of Pastoral Care and Counseling*, 66/3, 7: 1-16.

Zock, H. (2007). *Niet van deze wereld? Geestelijke verzorging en zingeving vanuit godsdienstpsychologisch perspectief*. Tilburg: KSGV.